

JOANNA MISZTAŁ-KONECKA

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

ZAKAZ WYROKOWANIA PONAD ŻĄDANIE STRONY
(‘NE EAT IUDEX ULTRA PETITA PARTIUM’) – RZYMSKIE
TRADYCJE I WSPÓŁCZESNE REGULACJE POLSKIEGO
PROCESOWEGO PRAWA CYWILNEGO

1. WPROWADZENIE – O ŁACIŃSKICH PAREMIACH

Prawo rzymskie miało ogromny wpływ na kształtowanie się współczesnego prawa cywilnego, w tym procesowego¹. Posunąć się można nawet do stwierdzenia, że rozwiązania przyjęte w rzymskim procesie cywilnym rządzą z mniejszymi lub większymi odchyleniami wszystkimi modelami postępowania cywilnego nie tylko w Europie, ale także poza nią². Dowodem tegoż są rzymskie paremie (maksymy) prawnicze, które wyrażają prawdy – jak się wydaje – powszechnie uznane, akceptowane, stosowane od wieków³. Jak słusznie zauważył H. Kupiszewski, właśnie w zakresie paremii (maksym, reguł, definicji) prawo rzymskie zachowało ogromną żywotność, jest elementem

¹ Szerzej zob. W. WOŁODKIEWICZ, *Rzymskie korzenie współczesnego prawa cywilnego*, Warszawa 1978; Tenże, *Tradycja prawa rzymskiego we współczesnym prawie cywilnym*, «Palestra» 31.10-11/1987, s. 66-85; H. KUPISZEWSKI, *Znaczenie prawa rzymskiego dla współczesności*, «PiP» 36.8/1981, s. 69-80; P. POGONOWSKI, *Znaczenie rzymskich paremii procesowych dla współczesnej procedury cywilnej*, [w:] *Starożytne kodyfikacje prawa. Materiały z konferencji zorganizowanej 10-11 kwietnia 1999 r. w Lublinie*, red. A. DĘBIŃSKI, Lublin 2000, s. 187-198.

² Tamże, s. 188.

³ H. KUPISZEWSKI, *Prawo rzymskie a współczesność*, Warszawa 1988, s. 125.

wiedzy prawnej współczesnych prawników i całych społeczeństw, trwałym elementem kultury prawnej⁴. Dzieje się tak, ponieważ prawo rzymskie, choć było mocno osadzone w realiach społeczno-gospodarczych państwa, w którym powstało, mieściło w sobie elementy uniwersalne, możliwe do zastosowania w odmiennych warunkach⁵.

Zamieszczone w Digestach czy Kodeksie Justyniana *regulae* stanowiły sformułowania zaczerpnięte z uzasadnień jurystów do rozstrzygnięć poszczególnych kasusów. Stąd też były one pozbawione waloru samoistnego. W klasycznym prawie rzymskim ułatwiały jedynie poruszanie się po labiryncie norm prawnych pochodzących z różnych okresów i różnych źródeł⁶. Wyszucanie stwierdzeń o charakterze ogólnym, tak charakterystycznych dla współczesnego systemu prawa kontynentalnego, z tych kazuistycznych przekazów stanowi w przeważającej mierze zasługę średniowiecznych glosatorów⁷.

2. O JEDNEJ Z KOLUMN BUDYNKU SĄDU NAJWYŻSZEGO RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ I RZYMSKICH PRAWNIKACH

W toku prac nad nowym budynkiem Sądu Najwyższego Rzeczypospolitej Polskiej podjęto decyzję, by na kolumnach tego gmachu umieścić treści o charakterze uniwersalnym. Nie budziło bowiem wątpliwości, że wykorzystanie jako inskrypcji tekstów obowiązujących aktów prawnych może prowadzić do szybkiej dezaktualizacji napisów z uwagi na wyjątkową niestabilność prawa polskiego. Racje te skłoniły do dokonania wyboru tekstów spośród łacińskich paremii prawniczych.

⁴ Tamże, s. 113. Szerzej na temat łacińskich paremii zob. np. D. NÖRR, *Spruchregel und Generalisierung*, «ZSS» 89/1972, s. 18-93.

⁵ W. WOŁODKIEWICZ, *Łacińskie paremie prawnicze w polskiej praktyce prawnej*, [w:] *Europa i prawo rzymskie. Szkice z historii europejskiej kultury prawnej*, Warszawa 2009, s. 368-369.

⁶ Szerzej zob. tamże, s. 375-376.

⁷ Tamże, s. 377.

Wśród 86 inskrypcji warto zwrócić uwagę na paremię *ne eat iudex ultra petita partium*⁸. Sformułowanie to nie ma dosłownego potwierdzenia w tekstach prawa rzymskiego⁹, ale wyraźnie nawiązuje do wypowiedzi rzymskiego prawnika Jawolenusa, który pracował na przełomie I i II wieku po Chr. jako urzędnik w zarządzie prowincji, równocześnie rozwijając swoje zainteresowania prawnicze w szkole Sabinianów¹⁰.

D. 10,3,18 (Iav. 2 *epist.*): *Ut fundus hereditarius fundo non hereditario serviat, arbiter disponere non potest, quia ultra id quod in iudicium deductum est excedere potestas iudicis non potest.*

Passus zawarty w drugiej księdze listów rozważał problem z zakresu prawa spadkowego: prawnik wykluczył, by w toku działu spadku jeden ze spadkobierców mógł uzyskać służebność na gruncie spadkowym dla swojej nieruchomości nienależącej do majątku spadkowego; w uzasadnieniu tego stanowiska wskazał, że przedmiotem postępowania jest dział spadku, a poza kwestie związane z tym podziałem sędziemu wyjść nie wolno.

Wyraźnie widoczne jest, że przywołany wywód odnosił się do innego zagadnienia niż przyjmuje się współcześnie – ograniczenia władzy sędziego przedmiotem postępowania poddanego jego osądowi¹¹.

Interesująca nas zasada wydaje się bliższa sformułowaniu Ulpiana, jednego z najwybitniejszych prawników II/III wieku po Chr.

D. 2,1,19,1 (Ulp. 6 *fideicom.*): *Quotiens de quantitate ad iurisdictionem pertinente quaeritur, semper quantum petatur quaerendum est, non quantum debeatur.*

⁸ Tamże, s. 388.

⁹ M. KURYŁOWICZ, *Rzymskie sentencje prawnicze o człowieku, sprawiedliwości i prawie*, «Palestra» 32.7/1988, s. 82.

¹⁰ *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, red. W. WOŁODKIEWICZ, Warszawa 1986, s. 163 (s.v. Iavolenus); W. LITEWSKI, *Jurisprudencja rzymska*, Kraków 2000, s. 143.

¹¹ 'Regulae iuris'. *Łacińskie inskrypcje na kolumnach Sądu Najwyższego Rzeczypospolitej Polskiej*³, red. W. WOŁODKIEWICZ, Warszawa 2011, s. 126-127.

Ulpian jednoznacznie wskazał, że ilekroć powstaje w toku procesu pytanie o wysokość roszczenia, zawsze bierze się pod uwagę sumę żadaną przed sądem, a nie sumę należną.

Zasadę zakazu orzekania ponad żądanie stron w początkach XVI wieku duński prawnik Nicolas Everardi oddał w odmiennej formie: *sententia debet esse conformis libello*, a zatem wyraźnie wskazującej, iż wyrok powinien być zgody z [żądaniem] pozwu¹².

Przedstawione powyżej wyjątki z dzieł rzymskich prawników w zestawieniu ze znanym i częstokroć powoływanym w literaturze i judykaturze sformułowaniem *ne eat iudex ultra petita partium*, dowodzą, że poglądy zawarte w paremiach mające charakter uniwersalnych zasad prawnych kształtowały się w toku całego rozwoju prawa procesowego, powstawały przy rozwiązywaniu konkretnych spraw, a ich pojmowanie zmieniało się wraz z rozwojem nauki¹³.

3. ZAKAZ ORZEKANIA PONAD ŻĄDANIE W POLSKIM PROCESIE CYWILNYM

Zgodnie z obowiązującym od dnia 5 lutego 2005 roku¹⁴ brzmieniem art. 321 k.p.c.¹⁵ sąd nie może wyrokować co do przedmiotu, który nie był objęty żądaniem, ani zasądzać ponad żądanie. Tradycyjnie regulacja ta określana jest jako zakaz orzekania ponad żądanie stron. Na gruncie kodeksu postępowania cywilnego z 1964 roku początkowo zasady tej nie stosowano w sytuacji, w której powodem była jednostka gospodarki społecznej, jak również w sprawach o roszczenia alimentacyjne i o naprawienie szkody wyrządzonej czynem niedozwolonym (takie brzmienie art. 321 § 2 k.p.c. obowiązywało od 1 stycznia 1965 roku do 30 września 1990 roku), a później wyłącznie w sprawach o roszczenia alimentacyjne i o naprawienie szkody wyrządzonej czy-

¹² Tamże, s. 126.

¹³ Szerzej zob. M. KURYŁOWICZ, *op. cit.*, s. 71-83; W. WOŁODKIEWICZ, *Czy prawo rzymskie przestało istnieć?* «Palestra» 43.9-10/1999, s. 81-83.

¹⁴ Data wejścia w życie ustawy z dnia 2 lipca 2004 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 172 poz. 1804).

¹⁵ Ustawa z dnia z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. Nr 43 poz. 296 ze zm.).

nem niedozwolonym (takie brzmienie art. 321 § 2 k.p.c. obowiązywało od 1 października 1990 roku do 4 lutego 2005 roku)¹⁶. W tychże wyjątkowych sprawach sąd orzekał o roszczeniach, jakie wynikały z faktów przytoczonych przez powoda także wówczas, gdy roszczenie nie było objęte żądaniem lub gdy było w nim zgłoszone w rozmiarze mniejszym niż usprawiedliwiony wynikiem postępowania¹⁷.

W aktualnym brzmieniu norm kodeksu postępowania cywilnego zasada *ne eat iudex ultra petita partium* stawiana jest jako najlepszy dowód kontradiktoryjności, a równocześnie jako klasyczna, tradycyjna zasada, określająca istotę i cel procesu¹⁸. Stanowi ona wyraz obowiązku w postępowaniu cywilnym zasady dyspozytywności, zgodnie z którą to powód decyduje nie tylko o wszczęciu postępowania, ale także o zakresie rozstrzygnięcia sprawy¹⁹.

Treść zakazu orzekania ponad żądanie oznacza, że sąd nie może zasądzić czegoś innego od tego, czego żądał powód (*aliud*), więcej niż żądał powód (*super*) ani na innej podstawie faktycznej niż wskazana przez powoda; zakaz orzekania ponad żądanie odnosi się bądź do samego żądania (*petitum*), bądź do jego podstawy faktycznej (*causa petendi*)²⁰. Sąd ma zatem obowiązek orzec negatywnie lub pozytywnie o całym przedmiocie sporu (żądania), respektując zasadę dyspozytywności, która przejawia się w tym, że sąd jest związany granicami

¹⁶ W rozważaniach pominięto zagadnienie orzekania ponad żądanie w sprawach pracowniczych. Na ten temat zob. np. K. PIASECKI, *Orzekanie ponad żądanie w procesie cywilnym*, Warszawa 1975, s. 114-122.

¹⁷ Szerzej zob. J. JODŁOWSKI, *Z zagadnień polskiego procesu cywilnego*, Warszawa 1961, s. 97-104; K. PIASECKI, *Orzekanie...*; M. RAFACZ-KRZYŻANOWSKA, *Problem zasądzenia ponad żądanie*, «Palestra» 10.6/1966, s. 23-33; J. RODZIEWICZ, *Zakres powagi rzeczy osądzonej w sprawach nieobjętych zakazem orzekania ponad żądanie*, «NP» 40.10/1984, s. 57-75.

¹⁸ K. PIASECKI, *Orzekanie...*, s. 5.

¹⁹ A. JAKUBECKI, *Naczelné zasady postępowania cywilnego w świetle nowelizacji kodeksu postępowania cywilnego*, [w:] *Czterdziestolecie kodeksu postępowania cywilnego*, Kraków 2006, s. 351-357 z cytowaną tam literaturą.

²⁰ W. SIEDLECKI, *Zasady wyrokowania w procesie cywilnym*, Warszawa 1957, s. 44-51; J. JODŁOWSKI, *op. cit.*, s. 102; K. PIASECKI, *Orzekanie...*, s. 11. Zob. też wyrok Sądu Najwyższego z dnia 18 maja 2010 r., III PK 74/09, «Lex» nr 602061.

żądania i nie może dysponować przedmiotem procesu przez określenie jego granic niezależnie od zakresu żądania ochrony przez powoda. Pojęcie żądania określa art. 187 § 1 k.p.c., stanowiąc, że pozew powinien między innymi zawierać dokładnie określone żądanie oraz przytoczenie okoliczności faktycznych żądanie uzasadniających.

4. ZWIĄZANIE SĄDU CO DO PRZEDMIOTU ŻĄDANIA I JEGO ZAKRESU

Zakaz orzekania ponad żądanie odnosi się przede wszystkim do samego żądania (*petitum*)²¹, a zatem sąd nie może wyrokować co do rzeczy, która nie była przedmiotem żądania, czyli zasądzić coś innego niż strona żądała²². Wśród przykładów orzeczeń naruszających dyspozycję przepisu art. 321 § 1 k.p.c. wymienić można:

- ustalenie istnienia lub nieistnienia prawa lub stosunku prawnego, którego ustalenia nie żądano, choćby w grę wchodził ten sam interes prawny powoda (np. ustalenie istnienia umowy dzierżawy, jeśli żądano ustalenia umowy najmu)²³,
- ukształtowanie prawa w odmienny sposób niż zawarty w żądaniu pozwu (np. orzeczenie unieważnienia małżeństwa, gdy żądano rozwodu)²⁴,
- obniżenie wysokości świadczenia alimentacyjnego na podstawie przepisu art. 138 k.r.o.²⁵ w sytuacji, gdy powód żądał uchylenia obowiązku alimentacyjnego na podstawie przepisu art. 133 § 3 k.r.o.²⁶,

²¹ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 16 czerwca 2010 r., I CSK 476/09, «Lex» nr 737242.

²² Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 15 października 2010 r., III UK 20/10, «Lex» nr 694242.

²³ W. SIEDLECKI, *op. cit.*, s. 45.

²⁴ Tamże.

²⁵ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. Nr 9, poz. 59 ze zm.).

²⁶ Wyrok Sądu Okręgowego w Bydgoszczy z dnia 6 maja 2010 r., X Ca 36/10, «Lex» nr 784242.

- zasądzenie należności w walucie obcej, gdy powód domagał się zasądzenia świadczenia w pieniądzu polskim²⁷ lub też w polskiej walucie, gdy żądanie opiewało na walutę obcą²⁸, z wyjątkiem wszakże sytuacji, w których waluta została zastąpiona przez euro²⁹,
- orzeczenie, że czynność była bezskuteczna w sprawie, w której powód żądał ustalenia nieważności czynności prawnej³⁰,
- zamianę na żądanie pozwanego (zobowiązane) uprawnień objętych treścią prawa dożywocia na dożywotnią rentę w sprawie z powodztwa dożywotnika o rozwiązanie umowy o dożywocie³¹.

Granice żądania w rozumieniu art. 321 § 1 k.p.c. określa nadto wysokość dochodzonych roszczeń, co oznacza, że sąd nie może uwzględnić roszczenia w większej wysokości niż żądał powód (zasądzić ponad żądanie)³². Stąd też orzeczenie o roszczeniu, które było objęte żądaniem, zgłoszonym jednak w mniejszym rozmiarze niż usprawie-

²⁷ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 19 marca 2008 r., I PK 244/07, «Lex» nr 465983.

²⁸ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 23 lipca 2004 r., III CK 339/03, «Lex» nr 174197. Odmienne jednak por. K. PIASECKI, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, 1: *Komentarz do artykułów 1-366*, red. K. PIASECKI, Warszawa 2010, s. 1509.

²⁹ W sprawie o zasądzenie świadczenia wyrażonego i dochodzonego w walucie zastąpionej przez euro przeliczenia dokonuje – w sposób przewidziany w art. 5 ustawy z dnia 25 maja 2001 r. o skutkach wprowadzenia w niektórych państwach członkowskich Unii Europejskiej wspólnej waluty euro – sąd w wyroku uwzględniającym żądanie o odzyskanie wartości, która przeszła bez podstawy prawnej do majątku pozwanego (wyrok Sądu Najwyższego z dnia 21 grudnia 2006 r., II CSK 366/06, «Lex» nr 439195).

³⁰ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 11 lutego 2003 r., V CKN 1651/00, «Lex» nr 479362. Stanowisko to spotkało się z krytyką S. RUDNICKIEGO (*Glosa do wyroku Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 24 września 2003 r., III CKN 356/01, «OSP» 48.10/2004, s. 520*), nie bez racji podnoszącego, że w przypadku braku podstaw do uznania nieważności umowy nie byłoby wykroczeniem poza żądanie stwierdzenia jej nieistnienia.

³¹ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 18 lutego 1969 r., II CR 94/69, «OSNC» 12/1969, poz. 225.

³² Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 15 października 2010 r., III UK 20/10, «Lex» nr 694242. Tak też wyrok Sądu Najwyższego z dnia 29 października 2008 r., IV CSK 243/08, «Lex» nr 590267.

dliwiony wynikiem postępowania, stanowi orzeczenie ponad żądanie, sprzeczne z zakazem ustanowionym w art. 321 § 1 k.p.c., który odnosi się zarówno do samego żądania, jak i jego podstawy faktycznej. Sąd orzeka o całym przedmiocie sporu, tak jak go określił powód, a orzeczenie, którego zakres jest szerszy od zakresu żądania, jest orzeczeniem ponad żądanie.

Równocześnie jednak zasądzenie jedynie części roszczeń albo ustalenie istnienia stosunku pracy w okresie krótszym niż żądał tego powód nie oznacza orzeczenia o przedmiocie, który nie był objęty żądaniem pozwu, a jedynie częściowe uwzględnienie zgłoszonych roszczeń³³.

Odrębnie warto wskazać na sprawy z art. 10 u.k.w.h., co do których – pomimo wieloletnich sporów – nadal brak zgodności w judykaturze i doktrynie w zakresie obowiązywania zasady zakazu orzekania ponad żądanie. Zgodnie z normą art. 10 ust. 1 u.k.w.h. w razie niezgodności między stanem prawnym nieruchomości ujawnionym w księdze wieczystej a rzeczywistym stanem prawnym osoba, której prawo nie jest wpisane lub jest wpisane błędnie, albo jest dotknięte wpisem nieistniejącego obciążenia lub ograniczenia, może żądać usunięcia niezgodności. Pomijając przedstawienie rozbieżnych stanowisk, można chyba uznać, że obecnie bardziej rozpowszechniony jest pogląd, zgodnie z którym żądanie przewidziane art. 10 ust. 1 u.k.w.h. może być uwzględnione tylko wówczas, gdy ustalony przez sąd stan prawny nieruchomości okaże się tożsamy ze stanem objętym żądaniem pozwu. Jeżeli natomiast stan prawny okaże się inny co do osób podlegających wpisowi lub co do rodzajów lub rozmiarów praw podlegających wpisowi w miejsce wpisów istniejących, to sąd nie może pozytywnie orzekać, ponieważ orzekłby wówczas o przedmiocie nieobjętym żądaniem³⁴. Należy uznać za zasadne podkreślenie, że

³³ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13 maja 2010 r., II PK 346/09, «Lex» nr 603423; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 18 lutego 2010 r., III SK 28/09, «Lex» nr 585834; uchwała Sądu Najwyższego z dnia 2 kwietnia 2008 r., III CZP 23/08, «OSNC» 6/2009, poz. 77.

³⁴ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 stycznia 2009 r., I CSK 276/08, «Lex» nr 578031. Tak też wyrok Sądu Najwyższego z dnia 7 listopada 2008 r., IV CSK 264/08,

zasady dyspozycyjności i kontradiktoryjności, na których osadzone jest postępowanie procesowe, a wraz z nimi określenie związania sądu zgłoszonym przez powoda żądaniem (art. 321 § 1 k.p.c.), przemawiają za przyjęciem, że nie ma podstaw do odmiennego traktowania powództwa przewidzianego art. 10 ust. 1 u.k.w.h. Nie ma również podstaw do przyjęcia, że doprowadzenie treści księgi wieczystej do stanu usprawiedliwiającego zaufanie do niej, jako element istoty tego powództwa, zasadnie łączony nie tylko z interesem prywatnym, ale również publicznym, powinno być traktowane jako wyjątek od zasady związania sądu treścią żądania wysuniętego w pozwie. Na stworzenie takiego wyjątku nie ma przyzwolenia w przepisach regulujących postępowanie procesowe, zwłaszcza że publiczny interes w domaganiu się ustalenia rzeczywistego stanu księgi wieczystej nie spowodował wprowadzenia możliwości odstępstwa od zasady dyspozycyjności³⁵.

5. ZWIĄZANIE SĄDU PODSTAWĄ FAKTYCZNĄ POWÓDZTWA

Zakaz orzekania ponad żądanie odnosi się także do jego podstawy faktycznej (*causa petendi*)³⁶, a zatem do wskazanych przez powoda – zgodnie z obowiązkiem wynikającym z art. 187 k.p.c. – okoliczności faktycznych uzasadniających żądanie³⁷. W konsekwencji wyrok uwzględniający powództwo na podstawie faktycznej, na której powód

«Lex» nr 477577; uchwała Sądu Najwyższego z dnia 28 sierpnia 2008 r., III CZP 76/08, «OSNC» 7-8/2009, poz. 113; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 8 października 2002 r., IV CKN 1304/00, «Lex» nr 78365. Stanowiska przedstawicieli doktryny zbiera K. WEITZ, *Związanie sądu granicami żądania w sprawie o usunięcie niezgodności między stanem prawnym nieruchomości ujawnionym w księdze wieczystej a rzeczywistym stanem prawnym*, «Palestra» 52.11-12/2008, s. 283-284.

³⁵ Krytycznie na ten temat zob. E. GĄPSKA, *Czynności decyzyjne sądów w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2010, s. 123.

³⁶ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 16 czerwca 2010 r., I CSK 476/09, «Lex» nr 737242; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 11 grudnia 2008 r., II CSK 364/08, «Lex» nr 584727.

³⁷ P. OSOWY, *Powództwo o zasądzenie świadczenia w sądowym postępowaniu cywilnym*, «PiP» 57.6/2002, s. 59.

ani w pozwie, ani w postępowaniu przed sądem I instancji nie opierał powództwa, zasądza ponad żądanie³⁸.

Rozstrzygając, czy sąd przekroczył granice z art. 321 § 1 k.p.c. w zakresie podstawy faktycznej powództwa, należy mieć na uwadze nie tylko fakty przytoczone przez powoda w pozwie, ale także te fakty, na które powołał się powód po wniesieniu pozwu i które nie uległy prekluzji. Mogą być to również fakty powołane przez pozwanego i przyznane przez powoda³⁹. Do naruszenia art. 321 § 1 k.p.c. dochodzi zatem wtedy, kiedy sąd orzeka na podstawie przeprowadzonych z urzędu dowodów na okoliczności, które nie wchodziły w zakres podstawy faktycznej żądania powoda⁴⁰, albo na podstawie nieprzytoczonej przez powoda⁴¹.

W orzecznictwie Sądu Najwyższego wskazuje się, że powołanie się na okoliczność bezpodstawnego wzbogacenia wyklucza oparcie wyroku na przepisach o odpłatności zlecenia czy świadczeniu usług⁴², powołanie się na przelew wierzytelności wyklucza oparcie orzeczenia na umowie sprzedaży, bezpodstawnym wzbogaceniu czy też czynnie niedozwolonym⁴³, podobnie niedopuszczalne jest przejście z reżimu kontraktowego na deliktowy⁴⁴.

³⁸ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 11 grudnia 2007 r., I PK 157/07, «OSNP» 3-4/2009, poz. 33; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 15 października 2010 r., III UK 20/10, «Lex» nr 694242; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 7 listopada 2007 r., II CSK 344/07, «Lex» nr 388844.

³⁹ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 25 lutego 2010 r., V CSK 297/09, «Lex» nr 585907.

⁴⁰ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 24 listopada 2009 r., V CSK 169/09, «Lex» nr 627248.

⁴¹ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 21 października 2009 r., I PK 97/09, «Lex» nr 558566.

⁴² Wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 5 czerwca 2008 r., I A Ca 434/08, «Lex» nr 470268.

⁴³ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 25 października 2005 r., I A Ca 713/05, «Lex» nr 189393.

⁴⁴ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 10 lutego 2004 r., IV CK 430/02, «Lex» nr 602723.

W tym miejscu warto zwrócić uwagę, że w orzecznictwie Sądu Najwyższego przeważa pogląd, że oparcie powództwa na wskazaniu stosunku umownego uniemożliwia uwzględnienie powództwa opartego na bezpodstawnym wzbogaceniu, w szczególności nienależnym świadczeniu z powodu nieważności umowy. Pogląd ten nie jest jednak bez zastrzeżeń akceptowany w doktrynie, gdzie słusznie ponosi się, że niejednokrotnie przytoczone są wszystkie fakty istotne zarówno dla reżimu kontraktowego, jak i kondykcijnego, a zatem tak restrykcyjne stanowisko prowadzi *de facto* do oddalenia powództwa „z powodu kwalifikacji prawnej”, a nie z powodu jego niezasadności „w ogóle”⁴⁵. Ten kierunek rozumowania wydaje się przyświecał wydaniu jednostkowego orzeczenia przez Sąd Najwyższy w 2007 roku, w którym stwierdzono, że jeżeli powód domaga się zasądzenia określonej kwoty tytułem zwrotu pożyczki, art. 321 § 1 k.p.c. nie stoi na przeszkodzie uwzględnieniu powództwa na podstawie przepisów o nienależnym świadczeniu⁴⁶.

7. ZWIĄZANIE SĄDU PRZYTOCZONĄ PODSTAWĄ PRAWNĄ ŻĄDANIA

W orzecznictwie Sądu Najwyższego widoczne jest również napięcie między zasadą zakazu orzekania ponad żądanie a regułą określoną w paremii *da mihi factum, dabo tibi ius*. Z jednej strony wskazuje się bowiem, że wprawdzie wskazanie przez powoda przepisów prawa materialnego nie jest wymagane, to jednak nie pozostaje bez znaczenia dla przebiegu i wyniku sprawy, skoro pośrednio określa także okoliczności faktyczne uzasadniające żądanie pozwu⁴⁷. Z drugiej zaś strony

⁴⁵ Szerzej na ten temat zob. E. ŁĘTOWSKA, *Glosa do wyroku [Sądu Najwyższego] z 18 III 2005, II CK 556/04*, «PiP» 60.10/2005, s. 123-127; M. PILICH, *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Katowicach z 12 października 2001 r., I ACa 383/01*, «Palestra» 52.3-4/2008, s. 266; R. SZOSTEK, *Glosa do wyroku SN z 7.7.2007 r., II CSK 344/07*, «Prawo Zamówień Publicznych» 16.1/2008, s. 108.

⁴⁶ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 24 maja 2007 r., V CSK 25/07, «OSNC-ZD» 2/2008, poz. 32.

⁴⁷ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 2 lutego 2011 r., II CSK 414/10, «Lex» nr 738545; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 18 maja 2010 r., III PK 73/09, «Lex» nr 602060; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 21 maja 2009 r., V CSK 439/08, «Lex» nr

panuje przekonanie, że jeżeli z powołanych w pozwie okoliczności faktycznych wynika, że roszczenie jest uzasadnione w całości bądź w części, to należy je w takim zakresie uwzględnić, chociażby powód nie wskazał podstawy prawnej albo przytoczona przez niego okazała się błędna⁴⁸.

Wydaje się, że należy podkreślić, iż sąd nie jest jednak związany podstawą prawną powództwa i może badać jej prawidłowość bez względu na to, czy na skutek wyboru przez powoda żądania i zakreslenia jego podstawy faktycznej wyłączona jest możliwość orzekania co do innego wchodzącego w rachubę roszczenia materialnoprawnego. Konsekwentnie nie stanowi naruszenia zakazu z art. 321 § 1 k.p.c. odniesienie się do różnych konstrukcji prawnych, relacji między roszczeniami, zwłaszcza gdy ocena ta motywuje przyczynę zmiany zaskarżonego orzeczenia przez sąd odwoławczy⁴⁹. Zasadę *dabo tibi ius* należy bowiem rozumieć jako powinność wydania przez sąd orzeczenia, czyli realizowanie wymierzania sprawiedliwości, a nie jako regułę przesadzającą o wyborze właściwej kwalifikacji zdarzenia (hipotezy) w ramach ustawy, czyli *lex*⁵⁰; to na sądzie orzekającym spoczywa obowiązek dokonania z urzędu subsumcji pod właściwą normę prawa materialnego roszczenia procesowego powoda: strona nie musi

518121. Tak też wyrok Sądu Najwyższego z dnia 29 października 2008 r., IV CSK 260/08, «Lex» nr 590271; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 23 lutego 1999 r., I CKN 252/98, «OSNC» 9/1999, poz. 152.

⁴⁸ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 21 kwietnia 2010 r., V CSK 345/09, «Lex» nr 603192; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 12 grudnia 2008 r., II CSK 367/08, «Lex» nr 508805; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 20 lutego 2008 r., II CSK 449/07, «Lex» nr 442515; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 16 września 2009 r., II CSK 189/09, «Lex» nr 532372.

⁴⁹ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 12 lutego 2002 r., I CKN 902/99, «Lex» nr 54357. Tak też wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 2008 r., II CSK 524/07, «Lex» nr 465998; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 20 lipca 2007 r., I CSK 144/07, «Lex» nr 469991. Tak też np. A. ZIELIŃSKI, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*⁵, red. A. ZIELIŃSKI, Warszawa 2011, s. 496.

⁵⁰ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 16 września 2009 r., II CSK 189/09, «Lex» nr 564981; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 6 grudnia 2006 r., IV CSK 269/06, «Lex» nr 233045.

wskazywać podstawy materialnej żądania, a gdy tego dokona sąd nie jest nią związany⁵¹.

Stanowisko co do tego, że podstawa prawna powództwa, nawet wskazywana przez fachowego pełnomocnika strony, nie wiąże sądu, znajduje uzasadnienie w regulacjach art. 187 k.p.c. i art. 366 k.p.c. Gdyby bowiem poprzestać na podstawie prawnej wskazanej przez powoda, to w kolejnej sprawie opartej na takiej samej podstawie faktycznej mogą zachodzić wątpliwości co do uprzedniego osądzenia określonego przedmiotu sprawy między tymi samymi stronami. Hipoteza art. 366 k.p.c. nie pozwala obalić zarzutu uprzedniego osądzenia sprawy poprzez wskazanie na inną podstawę prawną tego, o czym uprzednio już rozstrzygnięto między tymi samymi stronami. Dlatego też to podstawa faktyczna powództwa decyduje, czy dochodzone żądanie ma oparcie w prawie materialnym i dlatego zasługuje na uwzględnienie lub też nie.

8. ZWIĄZANIE SĄDU W POSTĘPOWANIU NIEPROCESOWYM

Zasada związania żądaniem strony występuje także w postępowaniu nieprocesowym, choć jej zastosowanie już na wstępie wyłączyć trzeba w sprawach, które mogą być wszczęte z urzędu⁵². Dzieje się tak dlatego, że sprawy, w których obowiązuje zasada oficjalności, wszczęte na wniosek podmiotu uprawnionego, nie tracą swego charakteru „publicznoprawnego”.

Dodatkowo wyjątki od zasady wskazanej w art. 321 k.p.c. na gruncie postępowania nieprocesowego mogą wynikać z istnienia odrębnych uregulowań zamieszczonych w przepisach poświęconych postępowaniu nieprocesowemu. I tak w postępowaniu o stwierdzenie nabycia spadku sąd jest związany jedynie osobą spadkodawcy, a zatem ma on obowiązek stwierdzić nabycie spadku przez spadkobierców, choćby byli nimi inne osoby niż te, które wskazali uczestnicy (art. 677 k.p.c.).

⁵¹ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 8 marca 2010 r., II PK 255/09, «Lex» nr 589979.

⁵² E. GAPSKA, *op. cit.*, s. 122.

Podobnie na gruncie postępowań o stwierdzenie zasiedzenia sąd nie jest związany żądaniem wniosku co do osoby, na której rzecz nastąpiło zasiedzenie, ani co do wskazanego terminu nabycia prawa (art. 610 § 1 k.p.c. w zw. z art. 677 k.p.c.). Zakres niezwiązania sądu żądaniem w postępowaniu o stwierdzenie zasiedzenia wynika z zawartego w art. 610 § 1 k.p.c. odesłania do art. 677 k.p.c. i dotyczy możliwości określenia innego nabywcy, innej daty nabycia, ewentualnie innego, ograniczonego przedmiotowo, zakresu nabycia własności. Nie obejmuje natomiast możliwości orzekania o innym przedmiocie, ani o innym prawie, które nie było przedmiotem żądania. W tym zakresie na podstawie art. 13 § 2 k.p.c. w postępowaniu nieprocesowym odpowiednie zastosowanie znajduje art. 321 § 1 k.p.c.⁵³ Oznacza to zatem, że sąd jest związany tym, czy chodzi o nabycie prawa własności, czy współwłasności nieruchomości lub jej oznaczonej części⁵⁴.

Wydaje się, że w sprawach o ubezwłasnowolnienie sąd jest związany żądaniem wniosku i wskazaną podstawą faktyczną. Skoro brak możliwości orzeczenia ubezwłasnowolnienia z urzędu, w przypadku wniosku o ubezwłasnowolnienie częściowe nie jest możliwe orzeczenie ubezwłasnowolnienia całkowitego⁵⁵.

9. PODSUMOWANIE

Obowiązywanie w polskiej procedurze cywilnej zakazu orzekania ponad żądanie określanej łacińską paremią *ne eat iudex ultra petita partium* nie budzi wątpliwości, choć w niektórych przypadkach poszu-

⁵³ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 13 października 2010 r., I CSK 582/09, «Lex» nr 661498; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 18 marca 2010 r., V CSK 314/09, «Lex» nr 794583; uchwała Sądu Najwyższego z dnia 12 czerwca 1986 r., III CZP 28/86, «OSNC» 5-61987, poz. 74; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 18 września 1998 r., III CKN 608/97, «Lex» nr 50637; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 10 stycznia 2002 r., I CZ 194/01, «Lex» nr 54443.

⁵⁴ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 9 grudnia 2009 r., IV CSK 297/09, «Lex» nr 584771.

⁵⁵ Szerzej zagadnienie to omawia, przytaczając również poglądy przeciwne, K. LUBLIŃSKI, *Postępowanie o ubezwłasnowolnienie*, Warszawa 1979, s. 170-171. Odmiennie por. E. GĄPSKA, *op. cit.*, s. 125.

kuje się uzasadnienia dla odstąpienia od jej restrykcyjnego przestrzegania. Podstawową przesłanką, która ma usprawiedliwiać jej pogwałcenie, jest ochrona interesu publicznego, tak eksponowana zwłaszcza w postępowaniu nieprocesowym.

Nie podważając konstatacji nakazujących w niektórych sytuacjach odstąpić od ścisłego zakazu orzekania ponad żądanie, np. w przypadku ochrony dziecka, należy podkreślić, że wywodząca się od rzymskich prawników zasada gwarantuje poszanowanie zasady dyspozycyjności, a w konsekwencji także bezpieczeństwo jednostki – ani powód, ani pozwany nie mogą zostać zaskoczeni orzeczeniem sądu pozostającym poza zakresem żądania przedstawionego przez powoda. Sąd orzekający ponad żądanie powoda, to sąd, którego bezstronność może budzić wątpliwości, to sąd ocierający się o nadużycie władzy. Wszystkie te uwagi prowadzą do wniosku, że nowelizacja kodeksu postępowania cywilnego obowiązująca od lutego 2005 roku przywróciła zasadzie zakazu orzekania ponad żądanie należne jej miejsce.

Przedstawione powyżej uwagi nakazują także zwrócić uwagę na niebezpieczeństwo fetyszyzowania omawianej zasady, co widoczne jest w nadmiernym przywiązywaniu wagi do określonej przez powoda podstawy prawnej żądania. Związanie granicami żądania oznacza jedynie związanie żądaniem i jego podstawą faktyczną, nie oznacza zaś, że sąd związany jest w sposób bezwzględny samym sformułowaniem zgłoszonego żądania. Jeżeli treść żądania sformułowana jest niewłaściwie, niewyraźnie lub nieprecyzyjnie sąd może, a nawet ma obowiązek, odpowiednio je zmodyfikować, jednakże zgodnie z wolą powoda i w ramach podstawy faktycznej powództwa. Chodzi bowiem wyłącznie o nadanie objawionej w treści pozwu woli powoda poprawnej jurydycznie formy⁵⁶.

Zasada *ne eat iudex ultra petita partium* dowodzi, że mądrość prawna wieków może i powinna być przekazywana, wykorzystywana, a równocześnie doceniana przez współczesnych, którzy czerpią z niej (często niemal nieświadomi swych korzeni⁵⁷) każdego dnia.

⁵⁶ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 28 czerwca 2007 r., IV CSK 115/07, «Lex» nr 358817.

⁵⁷ M. KURYŁOWICZ, *op. cit.*, s. 71.

‘NE EAT IUDEX ULTRA PETITA PARTIUM’: THE PROHIBITION ON JUDGEMENTS OVER AND ABOVE THE CLAIM A PARTY HAS LODGED. ROMAN TRADITIONS AND CONTEMPORARY REGULATIONS IN POLISH CIVIL LAW PROCEEDINGS

Summary

One of the testimonials to the vast influence of Roman law on contemporary civil law, including proceedings, are the Latin legal maxims which have been used for centuries not only by theorists of the law but also by its practitioners. Following the social and political transformation, one of the maxims very often resorted to in Poland is *ne eat iudex ultra petita partium*. Its importance is confirmed by the fact that it is among the 86 inscriptions decorating the columns in the building of the Polish Supreme Court.

This legal maxim is an excerpt from the Roman jurist Iavolenus (D. 10,3,18), who used this expression to rule out the possibility of one of the beneficiaries in an inheritance case obtaining an easement on the testator's estate for use on his own property which was not part of the estate devised. Clearly the original formulation applied to a different issue than the sense in which it is used nowadays: as a reference to the limitation on a judge's powers to the subject of the proceedings he is hearing.

In the light of the current formulation of Art. 321 of the Polish Code of Civil Procedure a court cannot or rule over and above the claim, or issue a verdict not relating to the claim. This prohibition means that the court cannot issue a verdict other than (*aliud*) or over and above (*super*) what the plaintiff or claimant petitioned for. Neither can it rule on any other grounds than those petitioned for by the plaintiff or claimant. The prohibition on judgements over and above the petition applies both to the object of the petition or claim (*petitum*) as well as to the grounds thereof (*causa petendi*).